16.9.2019 EOAK/5034/2019

Lakivaliokunnalle

Asia: Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018 (K 11/2019 vp)

Lakivaliokunta on kutsunut oikeusasiamiehen kuultavaksi käsiteltäessä eduskunnan oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 2018. Saamani tiedon mukaan valiokunta on tässä yhteydessä kiinnostunut erityisesti lapsen oikeuksista lakivaliokunnan toimialaan kuuluvissa asiaryhmissä.

Tuomioistuinasioiden osalta viittaan yleisesti kertomuksen asiaryhmittäiseen jaksoon 4.1 (s. 142-149) ja ulosottoasioiden osalta jaksoon 4.8 (s. 197-202). Rikosseuraamusalaa koskevien asioiden osalta viittaan kertomuksen asiaryhmittäiseen jaksoon 4.7 (s. 185-196) sekä jaksossa 3.5.11 kerrottuun oikeusasiamiehen tarkastustoimintaan kidutuksen vastaisena kansallisena valvontaelimenä (OPCAT) rikosseuraamusalan osalta (s.85-93). Lapsen oikeuksia koskevia asioita on käsitelty asiaryhmittäisessä jaksossa 4.12 (s. 235-240) sekä kansallisena valvontaelimenä tehtyjä tarkastuksia sosiaalihuollon lasten ja nuorten yksiköissä jaksossa 3.5.13 (s.96-103).

Muutoin esitän tässä lausunnossani kunnioittavasti seuraavan.

Rikosseuraamusala

Keskeisiä kertomuksessa esille nostettuja yleisiä ongelmia rikosseuraamusalalla ovat seuraavat:

- Huono laintuntemus laitoksissa (kertomus s.190-)
- Hallinnonalan sisäisen laillisuusvalvonnan puute (s. 190-)
- Rangaistusajan suunnittelu ei toimi lainsäädännössä tarkoitetulla tavalla (s. 193-)
- Sellin ulkopuolisen ajan ja toiminnan vähyys; vangit ovat pääosan vuorokaudesta suljettuina yksin selliinsä ja jopa minimitavoite, kahdeksan tuntia sellin ulkopuolista aikaa/vrk, saattaa jäädä (tai jää usein) suljetuilla osastoilla toteutumatta (s. 194-)
- Tutkintavangit eivät läheskään aina ole omilla osastoillaan, erillään vankeusvangeista, kuten laki edellyttäisi

Lapsen vanhempi vankilassa:
Yksittäisissä tapauksissa yksittäisissä vankiloissa tai vangin laitossijoittelussa ei aina ole riittävästi huomioitu perhesuhteiden ylläpitämistä. Vankisijoitteluun vaikuttavat kuitenkin monet muutkin seikat kuin perhesuhteet, joten päätöksiä ei pääosin ole voitu pitää lainvastaisina.

Poistumislupien ja erilaisten tapaamismuotojen osalta on myös silloin tällöin ollut tapauksia, joissa lapsen oikeutta vanhempaansa olisi voitu huomioida paremmin, mutta tämä ei ole erityisen laaja ongelma.

Lapsi vankilassa:
Alaikäisten tutkintavankien ja vankien tilanne on ongelmallinen koko maassa. Lainsäädännön lähtökohtana oleva aikuisista vangeista erillään pitäminen ei toteudu, koska yhdessäkään vankilassa alaikäisille ei ole varattu tiloja, jotka olisivat erillisiä täysi-ikäisten vankien käyttämistä tiloista. Vaatimus alaikäisten sijoittamisesta erilliseen yksikköön (siis omat majoitus- ja oleskelutilat) on kuitenkin ehdoton.

Sen sijaan toimintaan sijoittaminen ja vapaa-ajan toimintaan osallistuminen täysi-ikäisten vankien kanssa voi tulla kysymykseen tilanteessa, jossa alaikäinen muutoin jäisi vaille sosiaalisia kontakteja, ja jos valvonta on riittävää ja jos alaikäisen etua harkittaessa kiinnitetään huomiota myös siihen, keiden täysi-ikäisten vankien kanssa hän on tekemisissä.

Ulosotto

Asiakasmaksut
Ulosottovirastojen tarkastuksilla (mm. Lapin uov vuonna 2018) on kiinnitetty huomiota sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksujen maksuunpanoon alaikäisten asiakkaiden osalta. Myös säännöllisillä keskusteluilla Valtakunnanvoudinviraston kanssa selvitetään lasten velkaantumisen luonnetta ja määrää.

AOA Pölönen on tänä vuonna (siis ei kertomusvuonna) ottanut kantaa (89/2018) asiakasmaksun perimiseen alaikäiseltä itseltään ja vaatinut HUS:ia tarkastelemaan käytäntöjään tämän kannanoton valossa. AOA Pölönen katsoi, että lasten oikeuksien huomioon ottaminen ylivelkaantumisen syntymisen estämisessä on tärkeä lapsen edun ja taloudellisten ja sosiaalisten oikeuksien turvaamiseksi. Lasten ulosottoveloista julkisoikeudelliset maksut ovat ainakin määrällisesti merkittävät ja ne ovat yleinen yli 15-vuotiaan lapsen ulosottovelkaperuste.

Laskutuksen ja perinnän aiheellisuutta sekä lapsen yksityisyyden suojaamisen rajoja tulisi punnita lapsen edun näkökulmasta. Lapsen edun vuoksi lasta tulee suojella ylivelkaantumiselta siten, että maksuunpanon aiheellisuuteen kiinnitetään erityistä huomiota. Pääsääntöisesti tarvitaan alaikäisen nimenomainen suostumus hänen tietojensa antamiseen huoltajalle, jos lapsi kykenee ikänsä ja kehitystasonsa puolesta päättämään hoidostaan. Tämä merkitsee sitä, että yli

15-vuotiaan lapsen tahdon selvittämiseksi lasku tulisi ensi vaiheessa lähettää hänelle. Mikäli lapsi nimenomaisesti ilmaisee tahtonsa olevan, että laskua ei lähetetä huoltajalle, on maksuunpano yli 15-vuotiaalle lapselle lähtökohtaisesti perusteltu ainakin, jos hän on alkujaan itsenäisesti pyrkinyt hoitoon. Mikäli lapsi ei reagoi laskuun, maksun laskutus ja perintä huoltajalta on mahdollista lapsen elantomenona, mikäli tapauksen olosuhteet puoltavat arviota maksun luonteesta elatusmenona.

Laillisuusvalvonnassa on havaittu asiakasmaksujen maksuunpanossa erilaisia käytäntöjä. Joissakin kunnissa maksuunpano kohdennetaan suoraan alaikäiselle, joissakin taas suoraan huoltajalle.

Häätöasiat

AOA Sakslin on selvittänyt ulosottoviranomaisten ja sosliaaliviranomaisten yhteistyötä häätöasioissa 15 kaupungista. Yhteenvetona AOA totesi kannanottonaan (vuonna 2016) seuraavaa:

1) Pidän sitä, että ulosottomies selvittää, onko häätökohteessa lapsia, tärkeänä lasten oikeuksien suojelemiseksi.

2) Kun häätöhakemus on tullut asunto- ja sosiaaliviranomaisen tietoon, tulee ulosottoviranomaisen ja sosiaaliviranomaisen tarvittaessa yhteistyössä selvittää, milloin häätö voidaan toimittaa siten, että riittävät sosiaalihuollon palvelut voidaan toteuttaa.

3) Erityisesti häätöpaikalta tapahtuvia kiireellisiä yhteydenottoja varten olisi mielestäni aiheellista pohtia yhteyshenkilön määräämistä. Yhteystyössä ulosottomiehen kanssa tulisi sopia yksinkertaisista menettelyistä niin, että tietoa häätöasioista ei toimiteta pelkästään faksilla virastoon, jolloin asianomaisen käsittelijän saavuttamisesta ei voida varmistua.

4) Sosiaaliviranomaisen tulee aktiivisesti selvittää sosiaalipalvelujen tarvetta asiakaskontaktein ja tarvittaessa yhteistyössä ulosottoviranomaisen kanssa.

Lapsen oikeudet

Huolto- ja tapaamisoikeus- sekä elatusriidat

Yleisesti kanteluista:

- erityisesti lasten *isät kantelevat* aiempia vuosia useammin siitä, että he eivät koe viranomaisten kohtelevan heitä tasavertaisesti äitien kanssa; taustalla usein ns. *vieraannuttamisväit*e (toinen vanhempi ei salli lapsen tavata toista, ns. ”mustamaalaa” toista vanhempaa ja muutenkin pyrkii vaikuttamaan lasten toista vanhempaa koskeviin käsityksiin ja mielipiteisiin); viranomaisen eriarvoista kohtelua on kuitenkin usein vaikea osoittaa
- *ulkomaalaistaustaisten* henkilöiden tekemät kantelut ovat lisääntyneet; aiheena usein vaikeat huolto- ja lastensuojeluriidat; kokevat tulevansa eriarvoisesti kohdelluiksi vierastaustaisina; yleensä taustalla

väärinkäsityksiä; ei toimenpideratkaisuja, mutta ovat usein vaativia tapauksia ao. viranomaisten kannalta;

- *valvottuja ja tuettuja tapaamisia* koskevat kantelut ovat lisääntyneet; näyttää siltä, että vaikeat huolto- ja tapaamisoikeusriidat päättyvät usein niin, että lapsen ja toisen vanhemman väliset tapaamiset määrätään valvotuiksi tai tuetuiksi; tapaamisten valvonta liittyy siten usein tapauksiin, jotka ovat (siinä vaiheessa) jo valmiiksi tulehtuneita; valvottuihin tapaamisiin päädytään myös verrattain usein riidoissa, joissa toinen vanhempi on ulkomaalaistaustainen; uusia valvottuihin ja tuettuihin tapaamisiin liittyviä säännöksiä tulee voimaan 1.12.2019

Lastenvalvojat

- lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat vanhempien erimielisyydet pyritään sopimaan ja yleensä tässä onnistutaankin; kuntien lastenvalvojat vahvistavat huoltoa ja tapaamisoikeutta sekä elatusta koskevat sopimukset

- *lastenvalvojan ajanvarauksen ruuhkautuminen ja pitkittyneet odotusajat* olivat aiheena AOA:n ratkaisussa (EOAK/7174/2017 – moitittava käsitys); asiaa oli ryhdytty korjaamaan ao. kunnassa, mutta koska lastenvalvojan palveluiden saatavuus on vanhemmille tärkeää, AOA piti menettelyä lainvastaisena;

- lastenvalvojien tehtävät lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen osalta lisääntyvät ja monipuolistuvat 1.12.2019 voimaan tulevan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain uudistamisen yhteydessä (ks. eduskunnan ponsi 5/EV 175/2018)

Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelu

- julkisuudessa uutisoitu tuomioistuinsovittelusta saaduista hyvistä kokemuksista; tähän voidaan lisätä, että tuomioistuinsovittelun yleistymiseen nähden niistä on todella vähän kanteluita

Olosuhdeselvitykset

- olosuhdeselvityksiä koskevilla kanteluilla pyritään useimmiten vaikuttamaan huoltoriidan käsittelyyn oikeudessa; arvostelu tulisi kuitenkin esittää tuomioistuimelle eikä laillisuusvalvojalle; olosuhdeselvitysten viipymisiä koskevia ratkaisuja ei viime vuonna ollut

Tuomioistuinkäsittely huoltoriidoissa

- viime vuonna kaksi toimenpideratkaisua. EOAK/5701/2017 kiinnitettiin huomiota muutoksenhakuosoituksen antamiseen väliaikaismääräyksen yhteydessä (ei pitäisi); toinen liittyi täytäntöönpanoa koskevaan oikeudenkäyntiin, jonka osalta kiinnitetty huomiota pitkään käsittelyaikaan (kaikkineen lähes 2 v.; EOAK/1275/2018)

Erityisen vaikeat huoltoriidat

- erityisen vaikeat huoltoriidat ovat yleistyneet; erityisen vaikea merkitsee yleensä sitä, että lastensuojelu on puuttunut tilanteeseen lasten oireilun vuoksi; joskus mukana on myös lastenpsykiatria / perheneuvola; asiaan saattaa liittyä varsinaisen huolto- ja tapaamisoikeusprosessin lisäksi lastensuojelua koskevia prosesseja ja kanteluita

Elatusasiat

- elatusapumaksujen määritteleminen *lastenvalvojien* luona aiheuttaa kanteluita, mutta yleensä asiat ”kuivuvat” vanhempien keskinäisiin sopimisongelmiin tms.;
- *Laki lapsen elatuksesta on vuodelta 1975* ja OM:n antama ohjekin vuodelta 2007 (*ohje elatusavun suuruuden määrittelemisestä OM 2007:2*). Ohje sitoo lastenvalvojia (ei tuomareita). Ohjetta on vuoden 2007 jälkeen päivitetty vain indeksisidonnaisuuden osalta; lasten vuoroasumista koskeva lapsenhuoltolain uudistus tulee voimaan 1.12.2019, mikä varmaan tulee aiheuttamaan uusia paineita elatusapujen vahvistamispuolella: lain ja ohjeiden väljyyden vuoksi lailli-suusvalvonta on melko ”hampaatonta”

Adoptioasiat Adoptioiden vähenemisen myötä myös adoptiomenettelyä koskevat kantelut vähentyneet (v. 2018 yksi ratkaisu – ei aihetta)

Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen